

Св. Варвара Илиополска – по следите на едно предание

Венцислав Каравълчев
27 Юли 2012

Една от най-популярните и почитани светици в Православната църква е раннохристиянската великомъченица Варвара. В настоящата статия приемаме за своя отправна точка едно атонско предание от средата на XIX в. за нейния живот и проследяваме историческата информация за св. Варвара, достигнала до нас и развитието ѝ в агиографски аспект. Въз основа на известните исторически сведения ще се опитаме да извлечем максимално рационалното зърно, съдържащо се в сведението от XIX в., в което недвусмислено се твърди, че св. Варвара е родена, живяла и загинала мъченически на територията на днешна България, в района на Разлог.[1] Както не веднъж сме подчертавали, раннохристиянската история на българските земи е слабо, да не кажем почти напълно неизследвана. Това бяло поле в историческата ни памет вмения дълг на всички историци и преди всичко на църковните да издирят оскъдните данни за славното минало на нашите земи, но и да ги осмислят и интерпретират в светлината на православното предание, канони и традиция.

През 1856 г. в Москва са издадени в няколко тома спомените и записките на монах Партений, който както сам пише, е сторил това по молба и с благословението на епископ Атанасий (Томски и Енисейски). В четири обемисти тома монах Партений е изложил видяното и чуто от него по време на пътуванията си и пребиваването на Св. Гора, както и в Русия, Молдова, Турция, Йерусалим и Св. земи. В четвъртия том на тези спомени се съдържа сведението, което провокира интереса ни за написването на тази статия. Поради неговата важност ще си позволим да го поместим тук без съкращения в превод на български:

„Ще обява още нещо, което за нас руснаците е много важно, но неговата достоверност още не е доказана, не е изследвана и затова предизвиква недоумение у мен. А това нещо е следното: българите утвърждават, че св. великомъченица Варвара била по род българка, по език славянка, от македонската страна. Това на мен ми го казваха в нашия, руски манастир на Атон, монаси българи, не един и не двама, но повече от двадесет човека. А те получили това предание от древни времена и от прадедите си. Те казват така:

В Македония има град Неврокоп, от Атонските гори на шест дни път; а от град Неврокоп, на един ден път има село, по български наричано Лешница (Елешница б.пр.), а по гръцки – бившето Илиопол. В това село има баня, до банята тече силен източник на гореща вода, която има целителна сила, а когато се охлади, тя става сладка и вкусна като мляко. Тази баня се нарича Диоскорова, от родителя (бащата б.пр.) на св. Варвара; а по-добре ще е да кажем – баня св. Варвара. В деня, в който се чества паметта на светицата тук се събира голямо множество народ, българи и се извършва молебен и става голям празник, и пият от водата и се къпят там в купела. Освен това в същото село има разрушена кула; казват че в нея живеела св. Варвара и че кулата била построена от нейния баща. По-нагоре от селото, в планината лежат много камъни, подобни на стадо. За тях казват, че това са овцете на пастира, който показал на Диоскор къде е св. Варвара.

В преданието, което монах Партений е записал в обобщен вид, виждаме някои моменти, които са очевидно повлияни от епохата. Изминали са близо сто години от времето на преп. Паисий Хилендарски и неговата „История славянобългарска”, положили началото и дали силен тласък на българското Възраждане. Съвсем естествено е в това предание за св. Варвара да е сложен акцент върху нейния български произход и славянски език. Но тези привнесени възрожденски елементи в преданието не могат автоматично да се превърнат в аргумент за неговото отхвърляне. Напротив, струва ни се, че достоверният исторически изворов заряд в него е много по-голям и в тази статия ще се опитаме да покажем основанията си за това твърдение.

Какво всъщност знаем за св. Варвара? Фактът, който прави най-голямо впечатление, е, че житието и въобще сведенията за светицата се появяват на историческата сцена твърде късно, близо пет века след мъченическата ѝ смърт. Нейното име липсва в един от най-древните Мартирологии, този на блаж. Йероним от IV в.[3] Вярно е, че името на св. Варвара се появява в по-късните преписи на този Мартирологий (от VII в. нататък), но това е обусловено от появилите се по-рано похвали и жития на гръцки език, които скоро стават известни на Запад.[4] Името ѝ липсва и в съчиненията на историците на ранната Църква – Евсевий Кесарийски, Сократ, Созомен, бл. Теодорит, Евагрий и т.н. Няма никакво упоменаване за нея в произведенията на Александрийските, Антиохийските, Кападокийските и т.н. отци и учители на Църквата. Този факт е твърде странен сам по себе си, но той може да намери своето рационално обяснение в случай, че св. Варвара е живяла и пострадала мъченически на място, отдалечено и непознато на всичките тези автори. Прави впечатление, че времето на появата на първите жития на светицата почти съвпада с времето на пренасяне на нейните мощи в Константинопол – пренесени са през VI в., по времето на император Юстин (518-527 г.).[5] Били положени в храм, посветен на св. Варвара и построен от вдовицата на император Льв Велики – Елия Верина.[6] Най-древните редакции на нейното житие се отнасят към периода VII – VIII в.[7] Едно от най-ранните жития и похвално слово се приписват на св. Йоан Дамаскин.[8] Съществуват няколко анонимни жития пак от този ранен период.[9] От IX в. имаме съхранило се житие на светицата, написано от Йоан епископ на град Сарди.[10] Може би най-сериозно внимание заслужава житието, съставено от св. Симеон Метафраст (IX в.).[11] Както е известно, св. Симеон е един неуморен събирач, компилатор и съставител на жития, който издирва всички достигнали до негово време сведения и жития на светци, внимателно ги сравнява, обработва и включва в своя сборник *Vitae Sanctorum*. Не много време след появата на житията на Изток, се появяват и негови модификации в превод на латински, които като цяло преповтарят житието от св. Йоан Дамаскин и св. Симеон Метафраст, но в някои от тях се правят опити родното място на св. Варвара да се замени с Рим[12] или Тоскана.[13] На запад променят и датата на мъченическата ѝ смърт от 4 на 16 декември.[14] Опитите за промяна на родното място на св. Варвара издават една несигурност на древните автори и компилатори в определяне местоположението на топосите, упоменати в различните версии на житието. Въпросите, породени от тази несигурност, не са намерили своите отговори и до днес, свидетелство за което е официалното изваждане от календара на Римокатолическата църква на св. Варвара и обявяването ѝ за легендарна личност, чието историческо съществуване не е доказано. Заличаването на паметта ѝ от календара е извършено през 1969 г. от папа Павел VI в неговото *motu proprio – Misterii Paschalis*. [15]

Освен вече споменатите, съществуват и други жития на св. Варвара, появили се през IX и следващите векове и добили известност, като това на архиепископ Арсений Керкирски, Георги Граматик, Теодор Продром, Усуард и т.н, включително две сирийски и едно арменско житие.[16] Всички те в някаква степен преповтарят най-ранните жития, без да могат да допринесат за изясняване въпроса с родното място на светицата.

Българският читател е запознат с живота на св. Варвара от различните Жития на светците, достъпни у нас. Те са базирани преди всичко на многотомното издание „Жития на светците” на св. Димитрий Ростовски.[17] Житието в многотомника на св. Димитрий, както и тези оформили си или буквално преведени от неговия труд и добили популярност в България, не се различават в голяма степен от житията в гръцките синаксари, съставени на базата на св. Симеон Метафраст и другите ранни жития. Идентични с тях са и славянските преводи на житията на св. Варвара, направени в различни периоди от българската история и включени в различни минеи и сборници.[18] Като казваме, че не се различават, имаме предвид преди всичко, че основните събития и участници са почти винаги идентични. Ето едно резюме на сведенията, които ни дават житията. Събитията се разиграват по времето на император Максимиан, семейството на св. Варвара живеело в Илиопол, а баща ѝ бил знатен човек на име Диоскор (според житието, приписвано на св. Йоан Дамаскин, Диоскор е бил топарх)[19]. Варвара живеела изолирано, в кула, и в зряла възраст пожелала да приеме християнската вяра. В Илиопол дошъл християнски свещеник[20], който подготвил младата девойка за кръщение. В житията се споменава и за строежа на мраморна баня, по заповед на Диоскор, която по заръка на Варвара била направена с три, а не с два прозореца, като символ на вярата ѝ в Св. Троица. Разгневеният Диоскор преследвал дъщеря си, измъчвал

я, затворил я в тъмница и най-накрая я предал в ръцете на управителя на областта (хегемона) – Маркиан (в различните версии Мартиан, Марциан, Мартиниан)[21]. Св. Варвара и нейната прислужница Юлияна били убити извън стените на града.

И така, всички жития са единодушни, че бащата на св. Варвара се казвал Диоскор. В повечето текстове фигурира името на имп. Максимиан, но при някои изследователи се появяват разногласия, за кой точно Максимиан става въпрос. Дали под Максимиан трябва да се разбира император Максимин I Трак, управлявал в периода (235-238 г.), дали това е Максимин Дай (Даия), управлявал през (305-313 г.), дали става въпрос за император Максимиан (293-305 г.), съуправител на император Диоклетиан или за Галерий Максимиан, който е цезар на император Диоклетиан, а след 305 г., след оттеглянето на Диоклетиан и Максимиан, съимператор с Констанций.[22] В житийната литература се е утвърдила като година на смъртта на светицата 306 г., което указва на съвместното управление на Констанций и Галерий. Само за пояснение ще кажем, че съществуват и такива, които посочват като година на мъченическата смърт на светицата 267 г., 305 г. и т.н. Както ще видим по-нататък, времето на мъченическата смърт на св. Варвара има важно значение за нашата хипотеза относно географското разположение на топонимите, споменати в житието ѝ.

Според нас, няма основание за съмнение, че св. Варвара загива мъченически през 306 г., по времето на Галерий Максимиан или година по-рано, по времето на съвместното управление на император Максимиан (Marcus Aurelius Valerius Maximianus) и Диоклетиан (Gaius Aurelius Valerius Diocletianus) продължило до 305 г. и запомнило се с едни от най-жестоките гонения срещу християните в периода 303-305 г.[23] Подкрепя за това наше твърдение намираме във факта, че и у св. Йоан Дамаскин и, у св. Симеон Метафраст името на императора е изписано като Максимиан (Maximianus) „Μαξιμιανῶ τῷ δυσσεβεῖ βασιλεῖ...”[24], „Μαξιμιανού τοῦ ἄσεβους βασιλεύοντος...”[25] докато въпреки близкото звучение на името на император Максимин, то се изписва различно – Maximinus. В случая не виждаме основание да бъдат свързвани житийните събития с някои от императорите с име Максимин, при положение, че имаме ясно изписано името на императора Максимиан. Тоест, мъченическата смърт на св. Варвара е настъпила по времето на тетрархията Диоклетиан - Максимиан - Галерий - Констанций или година след оттеглянето на Диоклетиан и Максимиан (305 г.) и единствено може да имаме недоумение дали става въпрос за император Максимиан (Marcus Aurelius Valerius Maximianus) или за цезар Галерий Максимиан (Gaius Galerius Valerius Maximianus).

Галерий Максимиан е именно човекът в разделената на четири Римска империя, който отговаря за почти цялата територия на Балканите. По същия начин след оттеглянето на Диоклетиан до самата си смърт през 311 г. Галерий Максимиан управлява източната част на империята, която включва Балканите. Държим много да подчертаем този момент, защото това е сериозен аргумент в полза на предположението, че св. Варвара не е родена в Мала Азия (Илиопол Антиохийски, Никомидия и т.н) и още по-малко в Африка (Илиопол Египетски).[26] Ако св. Варвара беше родена и пострадала в Азия или в североизточна Африка, редно беше в житието да бъде упоменато името на император Диоклетиан, който управлява Източната част на Римската империята, тоест азиатските и източната част от африканските провинции - Египет! Няма логика там да фигурира името на император Максимиан, който като съуправител на Диоклетиан управлява Запада, който включва и част от българските земи.[27] Съуправител (цезар) на Диоклетиан пък става Галерий Максимиан, комуто са подчинени голяма част от Балканите.

Въз основа на казаното до тук считаме, че няма достатъчно аргументи да се търси родното и същевременно лобно място на светицата извън Европа.

Нашата хипотеза относно мястото, където светицата се ражда, живее и умира мъченически е, че поради големия период от време между мъченическата смърт на св. Варвара и първите достигнали до нас жития е осъществена екстраполация на топосите в посока оцелелите и съхранили историческата си известност през вековете.

Повечето ранни житийни текстове, включително и този на св. Симеон Метафраст, са единомислени, че света Варвара се ражда и умира в град Илиопол: „Qusdam aotem regio, qnas vocatur Heliopolis,...”, „Χώρα δέ τις κατ' ἐκεῖνοκαιρου Ἠλιοπόλης καλουμένη...”.[28] Както вече споменахме, съществуват някои западни мартирологии като този на Усуард, където е посочено като родно място на светицата - Тоскана, а в някои късни преписи на мартирология на бл. Йероним, както и у Беда Достопочтени се посочват съответно Рим и Антиохия. Усуард дори променя датата, в която се чества паметта на светицата от 4 на 16 декември.[29] Тези промени обаче са от по-късен период и при тях е разбираем интересът на западни агно- и историографи да съсредоточат колкото е възможно повече святост в Рим и в земите под неговата юрисдикция. В случая обаче едно такова важно събитие, каквото е била мъченическата смърт на св. Варвара, няма как да е останало незабелязано от такъв съвестен изследовател като блаж. Йероним и последователя му Генадий Марсилски[30]. Виждаме, че латинските писатели превеждат житието, като влагат свои добавки и интерпретации в него. А липсата на единомислие по въпроса за топонимите също говори, че тези автори не ползват някакъв западен, недостигнал до нас първоизточник на житието, а превеждат, като променят родното място на светицата според различни съображения.

Какво може да е предизвикало тази намеса в житието и от какво е продиктувана тази промяна? Може да предположим, че на латинските преводачи са били известни няколкото версии за родното място на светицата, съществуващи в източните жития и обръкването произтича от този факт. Нещо повече, един от предложените топоними е невъзможен. Става въпрос за това, че св. Симеон Метафраст асоциира Илиопол с Египет, а не с Антиохия. Можем да допуснем, че латинските автори са познавали добре творчеството на древните географи, а е известно, че още Страбон в самото начало на новата ера свидетелства, че египетският Илиопол е напълно в руини.[31] Тоест, няма как египетският Илиопол, който по времето на св. Варвара, а и доста преди нея е бил мъртъв град, да бъде сочен като родно място на светицата. Тогава какви други основания имаме, за да предположим, че св. Варвара е родена и просияла на територията на днешна България, а не, както се е утвърдило вече в голяма част от житийната литература - в Антиохия, в древния прочут Илиопол – (Баалбек, дн. Ливан), Никоидия или в Египетският Илиопол, както посочва св. Симеон Метафраст.[32]

Сериозен аргумент в подкрепа на цитираното в началото атонско предание е времето на появата на първото достигнало до нас житие на светицата. Близко четиристотин години ни делят от смъртта на св. Варвара и писменото засвидетелстване на събитието в житийната литература. От една страна, това време е достатъчно, за да избледнеят, забравят или видоизменят доста подробности от живота на светицата. В случая името на нашия Илиопол (днешното с.Елешница (Разложко)) вече е заличено и забравено, на негово място се е появил славянският Небуш.[33] Съвсем естествено е, при споменаването на Илиопол през VII в., а и по-рано, в съзнанието на книжовниците да изникват двата знаменити Илиопола – Александрийският и Антиохийският. И при положение, че Александрийският Илиопол още в началото на нашата ера е бил в руини, както вече споменахме, то за по-късните изследователи е оставала единствената алтернатива, св. Варвара да бъде свързана с Антиохийския Илиопол - един от главните религиозни центрове на Римската империя. Едва ли някои се е сещал за скътания в пазвите на три планини – Родопите, Пирин и Рила, тракийски Илиопол, където също до приемането на християнството е бил широко разпространен култът към слънцето.[34] Въпреки че той не ще да е бил съвсем безизвестен в столицата Константинопол. Намерената надгробна плоча с надпис от с.Елешница от 12 юни 538 г., свидетелства за това, че топлите минерални извори и тяхната лечебна сила са били познати сред Константинополския елит. Не напразно една приближена на император Юстиниан I благородна дама се е лекувала тук, построила е храм, посветен на св. ап. Андрей Първозвани, но болестта се е оказала по-силна от добрите й дела и тя е починала също на това място.[35] Но всъщност именно тази малка известност на българския Илиопол се превръща в много сериозен аргумент в подкрепа на хипотезата, че именно тук се е родила св. Варвара. Трудно е да повярваме, че новината за смъртта на св. Варвара, ако тя действително се е случила в славния Баалбек – Илиопол е щяла да остане неописана и незабелязана толкова много векове. Това е разбираемо и логично обаче, ако събитието се случи в един провинциален Илиопол, но е немислимо за един от главните култови центрове на империята. Фактът, че Антиохия и Александрия са двата главни книжовно – богословски центрове през първите 3-4 века на християнството и е невъзможно едно такова важно събитие – мъченическата смърт на

св. Варвара да остане неотбелязано и неспоменато. Константинопол в случая се превръща в такъв център от IV в нататък, едва след като св. Константин Велики решава да премести столицата на империята на изток.

В края на житието от св. Симеон Метафраст се появява един много интересен детайл. Той споменава името на едно село и на един град, които допълнително заплитат пъзела. В текста става въпрос за благочестив мъж на име Валентин от село наречено Гела(с) ?, отстоящо на дванадесет мили от Евхаит, който пренесъл тялото на светицата в Гела(с) и го погребал:

„Οὐαλεντίνος δέ τις ευσεβής ἀνὴρ καὶ φιλόθεος, ἀνελόμενος τὰ τῶν μαρτύρων ἱερά σώματα καὶ ἱεροῖς ἀσμασιν ὡς ἔδει τιμήσας, ἐν χωρίῳ Γελασσόν καλούμενω, δώδεκα μιλίοις Εὐχαΐτων ἀπέχοντι...”[36]

Имаме град Евхаит и отстоящо на 12 мили (в друг вариант на текста милите са само 2)[37] село, наречено Гелас. Повечето изследователи бързат да отъждествят Евхаит с древния Евхаит, недалече от малоазийския бряг на Черно море (дн. гр. Чорум в Турция), който е достатъчно известен от историята и житийната литература. Тук през V в. от Амасия са пренесени мощите на известния раннохристиянски мъченик и светец на Църквата – св. Теодор Тирон, което спомага за бързото издигане на града както в църковно, така и в политическо отношение.[38] Относно селото Гелас дори не се правят предположения, априори се приема, че това е някакво неизвестно засега на науката селце около Евхаит. Дори обаче да приемем, че Евхаит (дн. Чорум) и някое от селата в околността му са мястото, където е погребана св. Варвара, няма как разумно да се обясни самото пренасяне на тялото на светицата. От Илиопол Антиохийски (Баалбек в Ливан) до Евхаит на Черно море са близо 800 км., почти 500 км е разстоянието от Никомидия (дн. Измит в Турция) до Евхаит. От Илиопол Александрийски до Евхаит разстоянието става над 1000 км. Това са седмици път и е невъзможно някой да извърви това разстояние, само за да погребее тялото на светицата. Още по-невъзможно е да се даде отговор на въпроса, защо и кому е било необходимо това? Единственото приемливо интерпретиране на събитията е, ако приемем, че топосите от житието са съвсем различни от тези, с които днес (а и по-времето, когато са зафиксирани писмено житията) се отъждествяват.

Ако допуснем, че преданието, което ни разказва монах Партений е достоверно, то тогава ще имаме един Илиопол (с. Елешница) Разложко, като само на петдесетина километра от него се намира родопското с. Гела – древно селище, с поне 5000 години история. Остава открит единствено въпросът с балканския Евхаит. Колкото и странно да ни се струва, такъв има, макар и погрешно да е бил отъждествяван от славяните с малоазийския Евхаит. Балканският Евхаит е гр. Сер (Сяр), дн. град Серес в Гърция.[39] Случайно съвпадение или не, св. Теодор Тирон изпълнява същата важна роля за балканския Евхаит, каквато има и за малоазийския. В Серес, митрополитски храм дълго време е била църквата „Св. Теодор Тирон”.[40] Вярно, отстои не на 12, а поне на 30-40 мили от с. Гела, нов случая посочените разстояние са доста относителни. Както вече споменахме, самите съставители на житията не са били прецизни, като веднъж посочват 12 мили, веднъж две. По-скоро посочените разстояния трябва да се разбират като указание за близост, а не като пунктуалност. В случая има значение, че през средновековието с. Гела действително е било в Серска околия.[41] Ако погледнем на картата разположението на Елешница, Серес и Гела, ще видим, че се получава един приблизително равностраничен триъгълник със страни между 60 и 80 километра. Разстоянието по права линия между Серес и Елешница и Серес и Гела е около 80 км., докато разстоянието между Елешница и Гела е около 60 км. Въпреки, че археологическите проучвания в района са на твърде ранен етап, откритото до тук показва, че подобно на черноморското ни крайбрежие, християнството прониква в тези райони още в първите векове на апостолската проповед и пуска дълбоки корени. В Елешница и въобще в района в Разложкия регион са открити вече множество раннохристиянски храмове от периода след Сардикийския 311 г. и Милански едикт 313 г., с които де факто християнството получава равни права с другите изповедания в Римската империя и започва да изгражда своите култови сгради.[42] Археологическите проучвания показват, че животът в Елешница е започнал преди повече от 8000 г., а намерените артефакти са от ранния неолит и се явяват югозападен вариант на културата Караново I – една от най-древните в Европа и света въобще.[43] Тази култура е засвидетелствана и в близките на

Елешница населени места – Добринище, Белица, Баня и др.[44] Донесена е вероятно от преселници от Анатолия (Мала Азия) достигнали близкото беломорско крайбрежие по море.[45] Близко до селището от ранния неолит има второ селище от късния неолит.[46] Следи от селища има и в местностите Стеланец, Марена, св. Троица и Спасева църква – съответно източно и западно от селото.[47] За съжаление изворовите данни за района са много оскъдни и трябва да се разчита преди всичко на археолозите за разкриване богатото историческо минало на този край. Засега обаче проучванията на античността и средновековието са практически в самото си начало и това лишава нашата хипотеза от подкрепата на артефактите, които, сигурни сме, биха внесли много повече яснота.

Елешница е обградена от селища, крепости и кули от различни периоди.[48] Според Геров, районът на Елешница е бил обитаван от тракийското племе на дигерите и един от клонове на бесите, този на диите.[49] Т. Сарафов в една добре аргументирана статия прави предположение, че тук е живяло тракийското племе на сатрите.[50] Откритите монетни съкровища от периода IV- II век, съдържащи монети от Амфиполис (на брега на Егейско море), както и монети на македонските царе, показват, че районът е бил в активни търговски връзки с гръцките и македонски полиси.[51] В местността Небуш (Нибуш) личат руините на голямо селище от античността, за съжаление непроучено. Непосредствено до него има останки от крепост и две кули, личат следите от водопровод, захранвал с вода селището. Това са останките на древния римски Илиопол –Хелиопол – Елиос, който след заселването на славяните по тези места променя името си на Небуш.[52] Тук, в Небуш при църквата „Св. Неделя” е открита и надгробната плоча на благородната дама, която построила (възстановила) храма на св. апостол Андрей в царуването на император Юстиниан I. Под надписа на плочата са изобразени два пауна с преплетени клюнове. Паунът, както знаем, е раннохристиянски символ на безсмъртието и вечността. Случайност или не, пауновото перо е един от символите на св. Варвара и тя често се изобразява с пауново перо в ръката.[53] Самата църква, която според Б. Филов е изградена около 1850 г. лежи върху основите на стар християнски храм.[54] Недалеч от останките на крепостните стени и кули, на около 500 м се намира банята (Диоскорова или Св. Варвара). Тук на това място е и топлият минерален извор с аязмото на св. Варвара, където днес е изграден и параклис на светицата. Водата извира директно от скалата. Според съхранилото се местно предание тук наблизо, на височината оброчище „св. Илия” е лобното място на св. Варвара, където всяка година става голям събор в памет на светицата.[55] Прави впечатление, че на това честване на св. Варвара местното население отдавало толкова голямо значение, че вместо на 4 декември, когато се чества паметта на светицата, съборът е ставал в Светлата седмица, на четвъртия ден след Възкресение Христово. Самото оброчище „Св. Илия” може да се свърже с финалната част от житието на св. Варвара, където две мълнии поразяват мъчителите на светицата – нейния баща Диоскор и хегемона Маркиан. Както знаем, св. прор. Илия е този, чиято история от библейското повествование е преминала и във фолклорното предание и той се почита катопокровител на огъня и гръмотевиците.Християнството пуска дълбоки корени в Елешница и околността, свидетелство за което са непрекъснато откриваните останки от раннохристиянски храмове, както и тяхната концентрация - наличието на два-три и повече храма в едно селище.[56]

Другият топоним в житието на св. Варвара, което представлява определен интерес за нас, е селището Гела(с), където, според атонското предание, е пренесено и погребано тялото на светицата от благочестив мирянин на име Валентин. Гела е изключително интересен и рядък топоним, който, ако се доверим на изследванията на Н. Гигов, е пряко свързан с племето на траките и култа им към Орфей. Най-древна е тракийската Гела в Родопите (с. Гела – Смолянско), която дава началото на гръцката Гелика в Пелопонес (близо до Коринтския залив) – напълно разрушена от земетресение и погълната от морето още в античността. Родопското Гела дава начало и на град Гела на о.Сицилия, както и на Гелати и неговия прочут манастир в Колхида – Грузия.[57] На този етап наличието на друга Гела, още повече в околностите на малоазийския Евхаит и въобще в Азия или Африка, не ни е известна. Българската Гела от своя страна поставя пред историческата наука редица трудни за обяснение въпроси, които могат да намерят отговор, ако се приеме, че тук действително е била погребана св. Варвара.

Гела е селище с близо 4000 годишна история.[58] Разположено в сърцето на Родопите на близо 1500 м. надморска височина, с. Гела е истинска загадка за изследователите поради факта, че християнството

прониква тук твърде рано, в самия център на езическия култ към Орфей и Дионисий. Предполага се, че Гела и околностите му крият загадката на едно от главните култови места на бесите, прочутия в античността храм на Дионис.[59] Самото Гела е разположено под най-високия връх в Средните Родопи – Карлък (2188 м.), а археологическите проучвания през последните години показват, че християнството прониква тук още през IV в., като съжителства съвместно с езическото в продължение на едно столетие.[60] Открита е голяма раннохристиянска базилика със синтрон – сигурно доказателство, че Гела е било епископско седалище, както и основите на голям манастир – един от най-старите по нашите земи.[61] Има сведения за поне още един раннохристиянски храм в хинтерланда на селището.[62] Правят впечатление големите размери на базиликата 30 X 14 м.[63] Както вече споменахме, ранната християнизация на Гела, както и на други части от Родопите е причина за много спекулации. Опитът на българските археолози и изследователи да обяснят този феномен с мисионерското дело на св. Никита Ремесиански, инспирирано от загрижеността на Византия за сигурността в пограничните си територии, е алогична с оглед на църковната организация в древността и каноните на Църквата, както и от гледна точка на изворите. Св. Никита е бил епископ на Ремесиана (дн. Бела Паланка – Сърбия, между Ниш и Пирот), неговата катедра е била на подчинение на митрополита на Сердика (дн. София), докато самата Сердика до VI в. е на подчинение на Рим, а не на Константинопол.[64] Родопите, от своя страна, са на подчинение на митрополии под ведомството на Константинопол. Няма как епископ намиращ се на подчинение на един митрополит да проповядва на територията на други митрополии.[65] Мисионерското дело, извършено от св. Никита Ремесиански сред бесите, включително и преводът на Библията на бески език, споменати от бл. Йероним[66], св. Павлин Нолански[67] и св. Йоан Златоуст[68] е станало в района на Ремесиана, част от областта на която е била населявана от тракийското племе беси.[69] Нямаме абсолютно никакви основания и изворови податки да говорим за някаква мисия на светеца в Родопите. Редно е да престанат спекулациите с този факт и съчиняването на псевдоистории, че едва ли не св. Никита бил тръгнал на проповед от Перперикон[70], или че е бил митрополит на Траянопол.[71]

С това кратко отклонение искаме да покажем, че причините за християнизацията на Гела и околностите не могат да се търсят в проповедта на св. Никита, а някъде другаде. Както е известно, мъченическият култ в ранната Църква е бил двигател на мощни социални процеси и импулс за развитието на църковния и респ. икономически живот в съответните области. Затова, ако е вярна нашата хипотеза за пренасянето на тялото на светицата от Елешница именно в района на Гела, то това би обяснило развитието на християнския култ в региона, наличието на големи култови сгради и др. Без да имаме изворови податки, предполагаме, че мощите са били положени точно в огромната базилика на Гела. Основание за това ни дават археологическите изследвания, които показват, че базиликата е била построена през IV в. и е преправяна през V и началото на VI в.[72] През VI в. базиликата е била опожарена и няма данни да е продължила съществуването си.[73] Много е вероятно разрушаването на базиликата да е причинено от нахлулите в този период в Родопите славяни. Това, което в случая е много важно за нас, е съвпадението на пренасянето мощите на св. Варвара с катаклизма, довел до опожаряването на базиликата в с. Гела. Съвсем правдоподобно е да допуснем, че за да бъдат предпазени от поругаване мощите на св. Варвара, през VI в. след зачестилите нападения и заселвания на славяните в Родопите и Северна Гърция (чак до Коринт) мощите са пренесени тържествено в Константинопол. Там те остават до началото на XII в., след което са пренесени в Киев, а съгласно западната традиция на о. Торичело (до Венеция).

Публикувано в съкратен вариант в сп. "Християнство и култура", бр. 71

[1] Сведението на монах Партений е било забелязано от големия български църковник и изследовател еп. Партений, който включва житието на св. Варвара в своя сборник: Жития на български светии, т. 2, С., 2000 (1977), с. 318-335. Там той прави превод на житието на св. Варвара от сборника на св. Димитрий Ростовски, като под черта описва с няколко думи казаното от монах Партений, без обаче да се опитва да проследи достоверността на сведението. Разбира се, неговият сборник с Жития на българските светии е имал преди всичко задача да информира, да предаде съхранилото се предание, а не да го изследва в дълбочина. За

съжаление, не е обърнато внимание на това важно включване на св. Варвара в сомна на светците, просияли по българските земи и информацията не е проучена критично. През 1993 г. Катя Михайлова в едно етнографско изследване преповтаря казаното от еп. Партений. Виж по-подробно: Михайлова, К. Празнуването на св. Варвара, Български фолклор, 1, 1993, с. 102;

[2] Инок Парфений, Сказание о странствии и путешествии по России, Молдавии, Турции и Святой Земле постриженника Святыя Горы Афонския инок Парфения, Москва, 1856 г. с. 302-303.

[3] По-подробно виж: *Martyrologium Hieronymianum*, *Analecta Bollandiana*, 2, 1883, p.7-34.

[4] Ibid.

[5] Бугаевский, А. Св. Варвара. В: Православная энциклопедия, т.VI, Москва, 2003, с.560. Любопитен факт е, че сам император Юстин I е роден в околностите на крепостта Бедеряна – до с. Таваличево, Кюстендилско.

[6] Ibid.

[7] Viteau, J. *Passion des saints Ecaterine et Pierre d’Alexandrie, Barbara et Anysia*, Paris, 1897, p.89-99; cf. 101-105; Списък на съхранилите се до днес жития, похвали и т.н. ранни сведения за св. Варвара може да се намери в: Halkin, F. *Bibliotheca Hagiographica Graeca* (BHG), t.I, Bruxelles, 1957, p. 75-78; Също така сведение за част от тези жития и кодексите, в които са открити, могат да бъдат намерени в: *Analecta Bollandiana*, 1, 1882, p. 486, 501; 2, 1883, p.32; 5, 1886, p.340, 343; 6, 1887, p.170,172; 8, 1889, p.135,198; 11, 1892, p.225, 250, 323; 14, 1895, p. 19, 255; 16,1897, p.303; 17,1898, p. 92, 117; 19,1900, p.86, 89, 94, 103, 105; 20, 1901, p. 46, 58, 206, 391,420;

[8] S. Joannes Damascenus, *Laudatio S. Barbarae martyris*, PG (*Patrologiae Graecae*), 96, Parisi, 1864, p. 781-814, col. 895- 910.

[9] Виж например: Wirth, A. *Danae in Christlichen Legenden*, Wien, 1892, p.105-111; Cod. Vatic. 1631, saec. XII, fol. 97v -102.

[10] *Analecta Bollandiana*, 19, 1900, Codex IV.38 - p. 86-7; Codex V.13 – p. 94-19. Град Сарди в Мала Азия не бива да се бърка с нашата столица Сердика , дн. София. Споменаваме това, защото мнозина ентузиазирани изследователи днес преповтарят грешката на някои известни наши историци от близкото минало и твърдят например, че св. Мелитон Сардийски, се е подвизавал в Сердика.

[11] *Symeonis Logothetae, Vitae Sanctorum, Mensis December, Certamen Sanctae et Gloriosae Magnae Martyris Christi Barbarae*, PG, 116, Parisi, 1864, p.301-316.

[12] *Martyrologium Hieronymianum*, *Analecta Bollandiana*, 2, p.32.

[13] Виж например в мартирология на Беда Достопочтени пише: „*In Tuscia sanctae Barbarae virginis...*”. *Venerabilis Beda, Martyrologia, Patrologiae Latinae* (PL), 94, Parisi, 1862, p.1134.

[14] Williams, H. *Old French lives of Saint Barbara*, *Proceedings of the American philosophical society*, vol. 119, 2, Apr., 1975, p. 156.

[15] Wimmer, E. *Barbara*. In: *Lexikon fur theologie und Kirche*, bd.1, Freiburg, 1993, p.1402. Словото – обръщение е произнесено на 14 февруари 1969 г. в (от) храма Св.ап. Петър в Рим. Виж също: Grano A. *Santa Barbara: il mito, la leggenda, la storia, la passione, la morte*. Napoli, 2000.

[16] Виж по-подробно в: Halkin, F. *Bibliotheca Hagiographica Graeca* (BHG), t.I, Bruxelles, 1957, p. 76-78.

[17] Жития Святых по изложению святителя Димитрия, митрополита Ростовского, Барнаул 2003, с.45-57. Към тези жития, съставени от св. Димитрий, и които в повечето случаи са гръбнакът на повечето Жития на светци издадени на български език, понякога се добавят сведения от: Архиеп. Сергей, *Полный Месяцеслов Востока*, т. 1 и 2. Москва., 1875; от Архиеп. Филарет Черниговский, *Святые южных славян*. Чернигов, 1865; от Чети-мините, както и от много други, които в повечето случаи имат популяризаторска, а не изследователска цел.

[18] За тези най-ранни преводи на житието на св. Варвара виж по-подробно изключително ценния труд на Климента Иванова: Иванова, К. *Bibliotheca Hagiographica Balcano – Slavica* (BHBS), София, 2008, с.333-335.

[19] S. Joannes Damascenus, *Laudatio S. Barbarae martyris...*, p. 789. Топархът по времето на Римската империя се е явявал управител на населеното място, града.

[20] В някои по-късни и съвременни жития е указано, че свещеника е от Александрия. Това уточнение е привнесено доста по-късно в житието. То липсва в най-ранните жития, които изброихме по-горе. По същия начин, по-късно, вероятно през XII-XIII в. се появява едно сведение, че св. Варвара е била ученичка на Ориген. Виж: Fiey, J. *Saints Syriaques*, New Jersey, 2004, p.45.

[21] Името се изписва различно в ранните жития. Тук съм предал най-често срещаните вариации. В житието на св. Йоан Дамаскин името е Маркиан. В гръцкия текст на св. Симеон Метафраст името също е Маркиан, но в латинския превод на св. Симеон, който имаме в Патрологията на Мин, името е транскрибирано вече като Мартиан. Сравни двата паралелни текста: *Symeonis Logothetae, Vitae Sanctorum...*, p.309-310.

[22] Виж например: Donnini, M. *Barbara*, *Diccionario de los santos*, vol.1, Sao Pablo, 2000, p.301; Също: Бугаевский, А. *Св. Варвара...*, с.559; ; В житията на светците за месец декември на боландистите за св. Варвара необяснимо защо (може би под влияние на по-късните латински жития) е написано, че мъченичеството ѝ е станало по времето на император Максимин I (235-238) в Никомидия. Виж: Guerin, P. *Vies de saints*, Les petits Bollandistes Paris, 1888, p.49.

[23] За това гонение конкретно и въобще за гоненията в Църквата виж например: Ste Croix, G. *Christian persecution, martyrdom, and orthodoxy*, Oxford, 2006.

[24] *Symeonis Logothetae, Vitae Sanctorum...*p.302.

[25] S. Joannes Damascenus, *Laudatio S. Barbarae martyris...*, p. 789.

[26] Различните версии на житията дават възможност за различни интерпретации на това, къде точно е пострадала св. Варвара. Повечето от тях, включително и най-древните достигнали до нас говорят за Илиопол, но без да се уточнява дали става въпрос за този в Египет или Антиохия.

[27] Управлението на Диоклетиан е свързано с разделяне на империята на две между него (източната част) и Максимиан (запада). Малко по-късно по време на тяхното управление се създава тетрархията, като двамата съимператори си избират по двама съуправители – цезари. Съответно Диоклетиан (*Gaius Aurelius Valerius Diocletianus*) си избира за цезар Галерий (*Gaius Galerius Valerius Maximianus*) комуто са поверени за управление и Балканите и който също носи името Максимиан, докато император Максимиан избира за свой цезар Констанций Хлор (*Constantius I Chlorus*). Виж по-подробно например: *Encyclopedia of Roman empire* (M. Bunsson ed.), New York, 2002, p.148, 175-6, 227, 358-359; За това че Галерий също е наричан

понякога Максимиан виж: Jones, A. J. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman empire*, vol.I, Cambridge, 1971, p.574.

[28] Symeonis Logothetae, *Vitae Sanctorum...*, p.301-304. Виж също: Князький И. Император Диоклетиан и конец античного мира, Москва, 1999.

[29] Usuardus Sangermanensis monachus, *Martyrologii continuation*, PL, t.124, Parisi, 1879, p.767.

[30] Gennadius Massiliensis, *De scriptoribus ecclesiasticis (De viris illustribus)*, PL, t.58, Parisi, 1862, p.1059-1120.

[31] Strabo, *The Geography of Strabo XVII. 1.27-29 (C 805.)*, London, 1967, p.79-85. Повече за Илиопол и неговата история се явява: Dobrowolska, A., J. Dobrowolski, *Heliopolis. Rebirth of the city of the Sun*. Cairo, 2006.

[32] Bedae Venerabilis, *Martyrologia, Martyrologia juxta exemplaria Coloniense et Bollandianum*, PL, t.94, Parisi, 1862, p. 1123, Footnote C.

[33] За древното селище Илиопол – Небуш при с. Елешница виж: Дремсизова –Нелчинова, Ц. Археологически паметници в Благоевградски окръг, С., 1987, с. 70-71; Велков, Ив. Градища, ГАМПл, 2, 1950, с.163; Бешевлиев, В. Два малко..., с.37-47; Дивизиев Ив. Елешница, Родопи, 11, 1970, с.22-24;

[34] Павлова, М. Село Баня (Разложко), С, 2008 – непубликувана курсова работа -СУ „Климент Охридски“, Геолого-географски факултет; Георгиева, Е. „Проучват три археологически паметника край Разлог“, Строителство Градът, Разлог, 9 юли, 2007.

[35] Плочата с надписа е бил намерен в местността „Небуш“, тоест там, където трябва да се намират руините на Илиопол и е бил отнесен в църквата при Елешничката баня (Св. Варвара), откъдето през 1914 г. е пренесен в Софийския Археологически (тогава Народен) музей. Плочата е била регистрирана под номер 1510 в музея. Пръв текста от надписа е разчетен и публикуван от Г. Баласчев на Втория Византоложки конгрес 1927 г. в Белград. Няколко години по-късно В. Бешевлиев препубликува надписа, като изправя редицата грешки и негочности допуснати от Г. Баласчев. Виж по-подробно: Бешевлиев, В. Два малко известни византийски надгробни надписа. В: Сборник в памет на проф. Петър Ников, София, 1940, с.37-47.

[36] Symeonis Logothetae, *Vitae Sanctorum...*, p.316

[37] S. Joannes Damascenus, *Laudatio...*, p. 781- 782. Тук в предисловието към *Laudatio* (възхвалата) на св. Варвара е даден още един интересен вариант на текста за мястото където е погребана св. Варвара. Освен че разстоянието между Гелас и Евхаит е променено на две мили е указано също: „...ἐν τόπῳ καλουμένῳ τῆς Νύσσου ἐν Γελασίῳ χωρίῳ ἐν οἰκίᾳ σεμνῷ, ὡς ἀπὸ μιλίων δύο Εὐχαϊτῶν.“ Тоест, че св. Варвара е погребана в село Гела(си), в място наречено Нис (Ниш).

[38] Подробности за Евхаит могат да се намерят в: Лобовикова, К. Евхаиты, Православная энциклопедия, т.17, Москва, 2008, с.531-532

[39] Миљковић, Б. Хиландарска икона српског цара Стефана, ЗРВИ, 43, 2006, с. 319-348. В своята монография Милкович прави в детайли анализ на един извор за сръбския цар Стефан Душан и Евхаитската (Серска) икона на св. Богородица и обяснява утвърдилото се, макар и погрешно, назоваване на гр. Серес – Евхаит. Виж също: Турилов, А. Евхаитская икона Божией Матери, Православная энциклопедия, т.17, Москва, 2008, с.530. Трябва да отбележим, че един от от най- почитаните богове от траките –Дионис – Залмоксис е бил известен с още десетина имена Аней, Бромий, Нисей, Никтелий, Ев(х)ан... Твърде

възможно е в ареала Рила-Пирин –Родопите,където култът към този тракийски бог е бил силно развит и където се търси прочутото в древността светилище на Дионис да е съществувал и друг град или топос с името Евхан –Евхаит. Възможно е самото светилище на Дионис да е било познато още под името Евхан –Евхаит. За имената на Дионис виж: Publius Ovidiu Naso, *Metamorphoses*, IV:11-15.

[40] Дуйчев, И. Старини из Беломорието, Беломорски преглед, 1, 1942, с.410

[41] В типика на Бачковския манастир виждаме, че Бакуриани като изрежда селата, които дарява на манастира споменава и село χωρίον Γέλλοβα -Сярско. Виж: Gautier, P. *Le Typikon du sebasto Gregoire Rasourianos*, REB, 42, 1984, p.37.

[42] Виж по-подробно изключително ценния труд: Дремсизова –Нелчинова, Ц. Археологически паметници..., С., 1987.

[43] Николов, В. М. Радева, Сондажни проучвания на раннонеолитното селище в Добринище, Разложко, Археология, кн.1, 1992, с. 1-13; Nikolov, V. *Zu einigen Aspekten der Kultur Karanovo I*. In: *Tel Karanovo und das Balkan-Neolithikum*, Salzburg, 1989, p.29. Николов, В. Югозападен вариант на културата Караново I, Археология, 2-3, 1996, с. 1-8.

[44] Ibid.

[45] Николов, В., К. Масларов. Древните селища край Елешница, С., 1987.

[46] Енциклопедия Пирински край, т.1, Благоевград, 1995, с.312.

[47] Ibid.

[48] Ibid. с.312 -313.

[49] Gerov, B. *A propos de la population et des localites de la vallee de cours moyen de la Strouma dans l'antiquite*, *Studia Balcanica*, 1970, p.7-23.

[50] Сарафов, Т. Тракийските сатри. Принос към етногенезиса на тракийските племена. ГСФФЗФ, 67, 1, 1974, с.121-129.

[51] Димитров, К. Елинистично монетно съкровище от Никополис ад Нестум (IGGH) 829, Археология, 1, 1988, с.50.

[52] Дремсизова –Нелчинова, Ц. Археологически паметници..., с. 70; Велков, Ив. Градища, с.163; Бешевлиев, В. Два малко...,с.37-47; Дивизиев Ив. Елешница, с.22-24;

[53] Werness, H. *Animal symbolism of art*, New York, 2003, p.320; Jameson, A., E. Hurl, E. *Sacred and legendary art*, Massachusetts, 1857, p.485; Ferguson, G. *Signs and symbols in Christian art*, New York, 1961, p.23.

[54] Филов, Б. Пътувания из Тракия, Родопите и Македония 1912 -1916, С., 1993, с.89-90. Църквата „Св. Неделя” е съществувала до към края на миналия век, днес вече е в руини.

[55] http://46.10.243.150/Eleshnitsa5/index.php?option=com_content&task=view&id=14&Itemid=2

[56] Дремсизова –Нелчинова, Ц. Археологически паметници...; Меламед, К. Раннохристиянски храм в Банско, Будител, 4, 2011; Гоцев, А. В. Марков, Теренно обхождане с цел издирване на археологически

обекти по проект „Тракийските светилища от Западните Родопи и Пирин” през 2004 г., АОР, 2005, с. 66-67;

[57] По-подробно за селищата с името Гела и връзката им с родопското Гела виж у: Гигов, Н. Гела. Орфеево цвете. С., 1988, с.23-31.

[58] Найденова, В. Тракийският некропол край Гела, Родопи, 11, 1970. с.26-28; Ваклинова, М. Култовият център при Гела. Родопика, 1-2, 2002, с.159-179.

[59] За проблемите с локализацията на светилището на Дионис виж: Ботева-Баянова, Д. Проблеми на тракийската история и култура, С., 2000.

[60] Ваклинова, М. Култовият център..., с. 160, 162.

[61] Ibid. За раннохристиянската църковна организация и значението и предназначението на синтрона в ранната Църква виж: Αντουρακη, Γ. Αρχαιοι θρονοι και παλαιοχριστιανικα συνθρονα, Αθηνα, 2000.

[62] Чанева-Дечевска, Н. Ранно-християнската архитектура в България IV –VIв., С., 1999, с. 286.

[63] Ibid. с.287. Само за сравнение една от най-големите раннохристиянски базилики открити у нас, тази при римския Нове има размери 41 X 24 м. И докато Нове (Свищов) е един от големите римски центрове в равнината, Гела е само едно високопланинско селище.

[64] Най-доброто и пълно изследване за св. Никита Ремесиански и до ден днешен продължава да бъде: Burn. A. Niceta of Remesiana. His life and works, Cambridge, 1905 (2005). Относно принадлежността на Сердика към Рим виж всички епархийски списъци съхранили се до наши дни и факта, че името на Сердика като митрополитски център на Средна Дакия на подчинение на Константинопол се появява едва в списъците от времето на исаврийската династия (VII в). По-подробно виж например: Darrouzes, J. Notitiaeepiscopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, Paris, 1981.

[65] Виж правила 14 и 15 на Светите апостоли, правила 6 и 15 на I Вселенски събор, правила 2 и 3 на II Вселенски събор. Συνταγμα των θείων καί ιερών κανόνων των τε άγιων καί πανευφήμων Αποστόλων καί των ιερών οικουμενικών καί τοπικών Συνόδων καί των κατά μέρος αγίων πατέρων, εκδοθέν υπό Γ. Α. 'Ράλλη καί Μ. Ποτλή, έγκρίσει τής αγίας καί μεγάλης του Χρίστου εκκλησίας ,Αθήνησιν, 1852-59, том. I-VI

[66] Eusebii Hieronymi Epistolae LX, 4, PL, XXII, Parisi, 1845, 591-592.

[67] Paulinus Nolanus, Carmina. (ed. W. Hartel), Corpus scriptor cum ecclesiasticorum Latinorum (CSEL), Wien, 1894, XVII, 205, 245-252.

[68] Ιωαννου του Χρυσοστομου, Ομιλία Η. PG, LXIII, Parisi, 1862, 500-501; Текстът на св. Йоан Златоуст е различно интерпретиран от различните автори, тъй като в него се говори по-скоро за проповядване на Евангелието сред бесите, отколкото за негов превод на бески. Виж по въпроса мнението на: Велков, В. Към въпроса за езика и бита на траките през IV в. от н.е. – Изследвания в чест на акад. Д. Дечев, София, 1958, с. 739. Ние обаче се придържаме към преобладаващото мнение на повечето изследователи, че писмен превод на Библията или по-вероятно само на Н. Завет на бески е съществувал. За преводът на Св. Писание на бески (тракийски) език виж по-подробно следните изследвания, както и литературата посочена там: Тодоров, Т. Библия Бесика (социолингвистична студия за тракийския език в късната античност), Thracia, VI, 1984, с.259-275; Mihailov, G. On the problem of a Thracian version of the Gospels. – Philologia, 8-9, 1981, p. 3-7.

[69] Виж внимателно: Strabo, The Geography of Strabo, London, 1854, VII: 5.12.

[70] Известният наш археолог Н. Овчаров в стремежа си да привлече вниманието към разкопките си на Перперикон, често си позволява да прави необосновани твърдения, като например, че откритият от него раннохристиянски храм на Перперикон е най-старият в Родопите и един от най-старите на територията на България въобще и че от амвона на този храм е проповядвал сам св. Никита. Виж по-подробно моята статия: „Войната на археолозите или медиен PR за сметка на науката” <https://dveri.bg/content/view/2467/503/> Подобни спекулации с името на св. Никита Ремесиански дълги години правеха и румънските учени, които дори го обявиха за дако-румънски апостол. През последните години обаче сериозните учени в Румъния надделяха и всички тези псевдо теории бяха отхвърлени.

[71] Вече на няколко пъти в изследвания на български историци и археолози се появява неподкрепената от изворите теза, че св. Никита е бил митрополит на Траянопол. Виж напр: Марков, К. Духовен живот в Българските земи през късната античност (I-IVв.). София, 1995, с.26; Ваклинова, М. Култовият център..., с. 162. В една своя статия Н. Кочев нарича св. Никита хорепископ, без да привежда за това никакви доказателства. Виж: Цвятков, Н. Епископските центрове на Балканите през VIII-IX век, ДК, 4, 1984, с.24.

[72] Ваклинова, М. Култовият център..., с. 176.

[73] Чанева-Дечевска, Н. Ранно-християнската архитектура..., с. 287; Ваклинова, М. Култовият център..., с. 177.

Източник: https://dveri.bg/component/com_content/Itemid,171/catid,118/id,15500/view,article/